

Rutger Bregman

UTOPIJA realistams

Kaip mes galime sukurti
idealų pasaulį

Rutger Bregman

UTOPIJA realistams

Kaip mes galime sukurti
idealų pasaulį

Iš anglų kalbos vertė Nida Norkūnienė

VILNIUS 2021

Versta iš
Utopia for Realists:
How We Can Build the Ideal World
by Rutger Bregman

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Rutger Bregman, 2014, 2017
Gratis geld voor iedereen originated
on The Correspondent, unbreaking news.
www.thecorrespondent.com
© Vertimas iš olandų į anglų kalbą, Elizabeth Manton, 2016
© Vertimas į lietuvių kalbą, Nida Norkūnienė, 2021
© Infografika, *Momkai*
All rights reserved including the rights of reproduction
in whole or in part in any form.
© Leidykla VAGA, 2021
ISBN 978-5-415-02618-0

Turinys

1. Utopijos sugrįžimas / 9
 2. Kodėl turėtume veltui duoti pinigų kiekvienam / 33
 3. Galas skurdui / 57
 4. Neįprastas pasakojimas apie prezidentą Nixoną
ir jo bazinių pajamų įstatymo projektą / 81
 5. Nauji skaičiai naujai epochai / 103
 6. Penkiolikos valandų darbo savaitė / 127
 7. Kodėl būti bankininku neapsimoka / 153
 8. Konkurencija su mašinomis / 175
 9. Anapus Gausybės žemės vartų / 199
 10. Kaip idėjos keičia pasaulį / 229
- Epilogas / 247
- Pastabos / 259
- Padėka / 302

Pasaulio žemėlapis, į kurį neįtraukta Utopija,
nevertas, kad pažvelgtum į jį, nes paliko nuošaly
vieną šalį, į kurią žmonija visuomet nusileidžia.

Ten nusileidusi, ji apsidairo ir, pamačiusi,
kad ši šalis geresnė, pradeda savo kelionę.

Pažanga – tai utopijų įgyvendinimas.

OSCARAS WILDE'AS (1854–1900)

Utopijos sugrižimas

Pradėkime nuo mažutės istorijos pamokos: praeityje viskas buvo kur kas blogiau.

Apytikriai 99 proc. viso pasaulio istorijos laiko 99 proc. žmonijos skurdo, alko, buvo purvini, išsigandę, kvaili ir bjaurūs. XVII a. prancūzų filosofas Blaise'as Pascalis (1623–1662) gyvenimą pavadino didžiuliu ašarų slėniu. „Žmonija nuostabi, – rašė jis, – mat ji žino, kad yra pasigailėtina.“ Didžiojoje Britanijoje jo amžininkas filosofas Thomas Hobbesas (1588–1676) manė, kad žmonių gyvenimas iš esmės yra „vienišas, vargingas, bjaurus, žiaurus ir trumpas“.

Tačiau per pastaruosius du šimtus metų viskas pasikeitė. Per tam tikrą dalelę laiko, kai žmonija paplito po visą planetą, milijardai mūsų staiga praturtėjo, suklestėjo, tapo švarūs, saugūs, protingi, sveiki, o kartais net ir gražūs. 1820 m. kraštutinį skurdą kentė 84 proc. pasaulio gyventojų, 1981 m. šis skaičius nukrito iki 44 proc., dabar, prabėgus vos keliems dešimtmečiams, jis sumažėjo iki 10 procentų.¹

Jei tokia tendencija išliks, kraštutinis skurdas, kuris buvo pastovi gyvenimo ypatybė, netrukus bus visiškai panaikintas. Net ir mūsų vis dar vadinamieji vargšai mėgausis iki šiol pasaulio istorijoje neregėta gausa. Šalyje, kurioje aš gyvenu, tai yra Nyderlanduose, benamis, dabar gaunantis visuomeninę paramą, turi daugiau pinigų išlaidoms, negu vidutinis olandas turėjo 1950 m., ir keturis kartus daugiau, negu turėjo olandas garsiaisiais Aukso amžiaus laikais, kai ši šalis tebevaldė septynias jūras.²

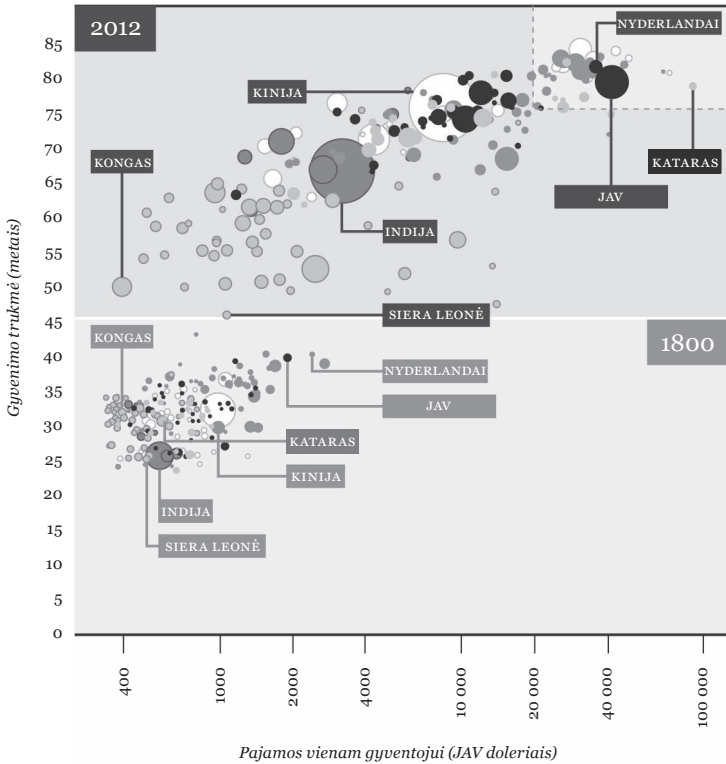
Amžių amžius laikas stovėjo vietoje. Akivaizdu, kad nutiko daug įvykių, užpildančių istorijos knygas, bet gyvenimas negerėjo. Jeigu pasodintumėte italų valstietį, gyvenusį 1300 m., į laiko mašiną ir permestumėte jį į 1870 m. Toskaną, vargu ar jis išvelgtų didelį skirtumą.

Istorikai vertina, kad Italijoje apie 1300 m. vidutinės metinės pajamos siekė apytikriai 1 600 dolerių. Prabėgus kokiems šešiams šimtams metų – po Columbus'o, Galileo'aus, Newtono, Mokslo ir technikos revoliucijos, Reformacijos ir Apšvietos, kai jau buvo išrastas parakas, spausdinimo mašina ir garo variklis – vidutinės pajamos tebebuvo... 1 600 dolerių.³ Prabėgo šeši šimtai civilizacijos metų, o vidutinio italo padėtis nepasikeitė.

Taip viskas klostėsi iki 1880-ųjų, o maždaug tada, kai Alexanderis Grahamas Bellas išrado telefoną, Thomas Edisonas patentavo elektros lemputę, Carlas Benzapas krapštėsi prie savo pirmojo automobilio, Josephine Cochrane apmąstė pačią nuostabiausią idėją, kaip sukonstruoti indaplovę, mūsų italų valstietį įtraukė pažangos procesas. Ir kokia tai buvo pašėlusio kelionė. Pastarieji du šimtmečiai tapo nepaprastai greito

UTOPIJOS SUGRĮŽIMAS

1 PAVEIKSLAS. Du šimtmečiai stulbinamos pažangos

Šiai diagramai suvokti reikia laiko. Kiekvienas skrituliukas žymi šalį. Kuo jis didesnis, tuo didesnis gyventojų skaičius. Apatiniame paveikslo stačiakampyje pavaizduotos šalys 1800 m., viršutiniame stačiakampyje – šalys 2012 metais. 1800 m. net turtingiausių šalių (pvz., Nyderlandų, JAV) piliečių gyvenimo trukmė vis dar buvo trumpa – panaši kaip 2012 m. Afrikos šalyje Siera Leonėje, kur sveikatos rodikliai prasčiausi. Kitaip tariant, 1800 m. visos šalys buvo vargšės, vertinant tiek pagal turtą, tiek pagal sveikatą. Nūdien net Afrikos šalys į pietus nuo Sacharos pralenkia daugelį 1800 m. pasiturinčių šalių (nepaisant fakto, kad Kongo gyventojų pajamos pastaruosius du šimtus metų beveik nesikeitė). Iš tiesų viršutiniame dešiniame diagramos kampe, „Gausybės žemėje“, atsidūrė dar daugiau šalių, kurių vidutinės metinės pajamos šiuo metu siekia daugiausia 20 000 dolerių ir gyvenimo trukmė yra ilgesnė nei 75 metai.

gyventojų skaičiaus ir gerovės augimo liudytojais. Vieno gyventojų pajamos dabar yra dešimt kartų didesnės, negu buvo 1850 metais. Vidutinis italas dabar yra penkiolika kartų turtingesnis, negu buvo 1880-aisiais. O kaip pasaulio ekonomika? Dabar ji išaugusi 250 kartų, palyginti su Pramonės revoliucijos laikais, kai kone visi ir visur buvo alkani, nuskurdę, purvini, išsigandę, kvaili, ligoti ir bjaurūs.

VIDURAMŽIŲ UTOPIJA

Praeitis ištis buvo žiauri vieta, tad visai logiška, jog žmonės tik ir tesvajėjo apie tuos laikus, kai padėtis pagerės.

Viena pačių ryškiausių svajonių buvo apie pieno ir medaus žemę, vadinamą *Koknėjumi**. Kad į ją patektum, pirmiausia turėjai suvalgyti tris mylias ryžių pudingo. Tačiau pasistengti buvo verta, nes, atkeliavęs į Koknėjų, atsidurdavai šalyje, kurioje tekėjo vyno upės, virš galvos skraidė keptos žąsys, ant medžių augo sklindžiai, o iš dangaus lijo karštais pyragais ir sausainiais. Ūkininkai, amatininkai ir dvasininkai – visi buvo lygūs ir kartu kaitinosi saulėkaitoje.

Koknėjyje, Gausybės žemėje, žmonės niekuomet nesiginčydavo ir nesikivirčydavo. Jie švęsdavo, šokdavo, gerdavo ir miegodavo.

„Viduramžiškai mąstysenai, – rašo olandų istorikas Hermanas Pleijus, – šiuolaikinė Vakarų Europa, tiesą sakant, atrodytų labai panaši į Koknėjų. Čia egzistuoja greitas maistas, kurio gali nusipirkti visą parą, klimato kontrolė, laisva meilė be

* Mitinė gausybės, malonumų ir tingėjimo žemė. (Čia ir toliau – vert. past.)

įsipareigojimų, pajamos, įgytos ne darbu, plastinė chirurgija, pailginanti jaunystę.⁴ Šiais laikais daugiau žmonių visame pasaulyje kenčia dėl nutukimo negu dėl alkio.⁵ Vakarų Europoje žmogžudysčių skaičius yra vidutiniškai keturiasdešimt kartų mažesnis, negu buvo viduramžiais, ir jei turi deramą pasą, tau garantuotas išpūdingas socialinio saugumo tinklas.⁶

Galbūt tai ir yra didžiausia mūsų problema: šiais laikais viduramžių svajonė apie utopiją išsisėmusi. Mums tikrai pavyko truputį daugiau vartoti ir pasijusti truputį saugesniems, – bet vis stiprėja priešingi efektai, kaip antai tarša, nutukimas ir Didysis brolis. Viduramžių svajotojui Gausybės žemė atrodė fantastiškas rojus; pasak Hermano Pleijaus, „išsivadavimas iš žemiškųjų kančių“. Bet jeigu paprašytume 1300-aisiais gyvenusio italo valstiečio apibūdinti šiuolaikinį mūsų pasaulį, jam, be abejo, pirmiausia kiltų mintis apie Koknėjų.

Iš tikrųjų gyvename tokia amžiuje, kai pildosi biblinės pranašystės. Tai, kas viduramžiais atrodė stebuklinga, dabar yra įprasta: akliesiems grąžinamas regėjimas, luošieji gali vaikščioti, mirusieji prisikelia gyventi. Štai kad ir smegenų implantas „Argus II“, kuris grąžina regėjimą genetinėmis akių ligomis sergantiems žmonėms. Arba robotinių kojų komplektas „Rewalk“, leidžiantis vėl vaikščioti paraplegikams. Arba varlių rūšis *Rheobatrachus*, išnykusi 1983 m., bet, Australijos mokslininkų pastangomis, tiesiogine to žodžio prasme vėl sugrąžinta į gyvenimą, panaudojus seną DNR. Šios mokslininkų komandos norų sąrašė toliau yra Tasmanijos tigras ir jos darbas tėra dalis plačiau apimančio „Lozoriaus projekto“ (taip pavadinto pagal Naujojo Testamento istoriją apie prisikėlusį iš numirusiųjų vyrą).

O kol kas mokslinė fantastika tampa moksliniu faktu. Pirmieji žmonių nevairuojami automobiliai jau užkariauja kelius. Dabar 3D spausdintuvai* gamina embriono ląstelės struktūras, žmonės, kurių smegenyse implantuotos mikroschemos, savo mintimis gali valdyti robotines rankas. Kita trumpa informacija: nuo 1980 m. saulės energijos vato kaina sumažėjo 99 proc. – ir tai ne korektūros klaida. Jei mums pasiseks, 3D spausdintuvai ir saulės kolektoriai dar gali padėti įgyvendinti Karlo Marxo idealą (liaudis kontroliuoja visas gamybos priemones) ir tam visai nereikės kruvinos revoliucijos.

Ilgą laiką Gausybės žemė buvo rezervuota mažai turtingų Vakarų elito grupei. Bet tie laikai jau baigėsi. Kadangi Kinija atsivėrė kapitalizmui, 700 mln. kinų išsivadavo iš kraštutinio skurdo.⁷ Afrika irgi sparčiai atsikrato ekonomiškai žlugusio krašto reputacijos; dabar šiame žemyne yra šešios iš dešimties greičiausiai pasaulyje augančios ekonomikos šalių.⁸ Iki 2013 m. šeši iš septynių milijardų pasaulio gyventojų turėjo savo mobiliąjį telefoną. (Beje, palyginkite: tik 4,5 mlrd. iš jų turėjo tualelą.)⁹ 1994–2014 m. internetinę prieigą turinčių žmonių visame pasaulyje padaugėjo nuo 0,4 proc. iki 40,4 procentų.¹⁰

Taip pat šiuolaikinė sveikatos pažanga – turbūt didžiausia Gausybės žemės viltis, – pranoko galingiausią mūsų protėvių vaizduotę. Turtingos šalys turi pasitenkinti kas savaitę prie vidutinės gyvenimo trukmės pridurdamos po savaitgalį, o Afrika per savaitę prideda keturias dienas.¹¹ Visame pasaulyje gyvenimo trukmė pailgėjo nuo šešiasdešimt ketverių metų 1990-aisiais iki septyniasdešimties metų 2012-aisiais.¹²

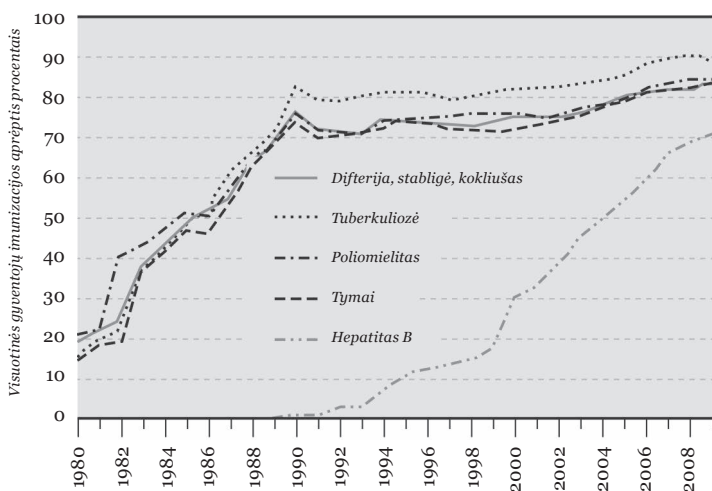
* Tai industrinio roboto rūšis, kuri pagamina trimatį objektą iš skaitmeninio modelio.

Be to, mažiau žmonių alksta. Savo Gausybės žemėje gal ir negalėtume pasigauti iš dangaus krentančios keptos žąsies, bet nuo 1990 m. žmonių, kuriems nepakanka maisto, skaičius sumažėjo trečdaliu. Pasaulio piliečių, kuriems tenka mažiau nei 2 000 kalorijų (cal) per dieną, skaičius krito nuo 51 proc. 1965-aisiais iki 3 proc. 2005-aisiais.¹³ 1990–2012 m. švaraus geriamojo vandens jau galėjo gauti daugiau kaip 2,1 mlrd. žmonių. Per tą patį laikotarpį žemaūgių vaikų skaičius sumažėjo trečdaliu, vaikų mirtingumas krito neįtikėtinais – 41 proc., o motinų mirčių sumažėjo perpus.

O kaip ligos? Didžiausias visų laikų masinis žudikas – gąsdinantys raupai – yra visiškai įveiktas. Poliomieltas beveik iki galo įveiktas – 2013 m. aukų buvo 99 proc. mažiau negu 1988 metais. Be to, vis daugiau vaikų įgyja imunitetą kadaise paplitusioms ligoms. Pasauliniai tymų skiepų skaičiai padidėjo nuo 16 proc. 1980-aisiais iki 85 proc. šiuo metu, o mirčių skaičius 2000–2014 m. sumažėjo daugiau kaip trimis ketvirtadaliais. Nuo 1990 m. mirštamumas nuo tuberkuliozės sumažėjo kone perpus. Nuo 2000 m. ketvirtadaliu sumažėjo nuo maliarijos mirstančių žmonių, tiek pat ir nuo AIDS po 2005 metų.

Kai kurie skaičiai atrodo pernelyg geri, kad būtų teisingi. Pavyzdžiui, prieš penkiasdešimt metų vienas iš penkių vaikų mirdavo, nesulaukęs penktojo savo gimtadienio. O dabar? Miršta tik vienas iš dvidešimties. 1836 m. turtingiausias pasaulio žmogus Nathanas Meyeris Rothschildas mirė dėl to, kad anuomet dar nebuvo antibiotikų. Pastaraisiais dešimtmečiais nepaprastai pigūs skiepai nuo tymų, stabligės, difterito, kokliu-

2 PAVEIKSLAS. Skiepų pergalė

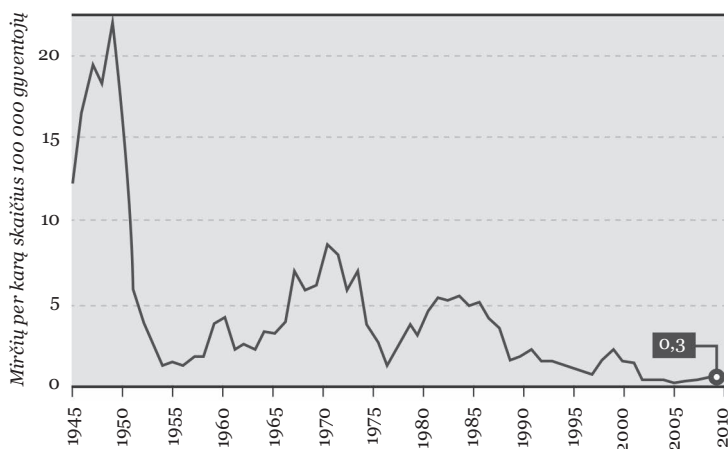
ŠALTINIS: Pasaulio sveikatos organizacija

šo ir poliomielito kasmet išgelbėjo daugiau gyvybių, negu jų būtų išgelbėta pasaulyje XX a., jei būtų vyravusi taika.¹⁴

Žinoma, dar yra daugybė neįveiktų ligų, – pavyzdžiui, vėžys, – bet darome pažangą ir čia. 2013 m. prestižinis žurnalas *Science* pranešė, jog atrastas būdas pajungti imuninę sistemą tam, kad ji įveiktų auglius ir juos išgydytų; tai buvo svarbiausias tų metų mokslinės minties proveržis. Tais pat metais pirmą kartą sėkmingai pamėginta klonuoti kamienines žmogaus ląsteles, taip suteikiant vilties padaryti pažangą gydant mitochondrines ligas, tarp jų ir diabetą.

Kai kurie mokslininkai netgi tvirtina, kad jau yra gimęs pirmasis žmogus, kuris išgyvens taip ilgai, kad galės švęsti tūkstančio metų gimtadienį.¹⁵

3 PAVEIKSLAS. Karų mažėja

ŠALTINIS: Taikos tyrimų institutas Osle

Mes nuolat daromės protingesni ir sumanesni. 1962 m. mokyklos nelankė 41 proc. vaikų, šiuo metu jos nelanko tik 10 procentų.¹⁶ Daugelyje šalių vidutinis intelekto koeficientas (IQ) kas dešimt metų pakyla nuo trijų iki penkių balų, mat labai pagerėjo mityba ir švietimas. Galbūt tai paaiškina, kaip tapome gerokai civilizOTESNI, pridūrus tai, kad praėję dešimtmečiai buvo taikiausi ir ramiausi pasaulio istorijoje. Remiantis Taikos tyrimų instituto Osle duomenimis, karo sukeltų metinių mirčių nuo 1946-ųjų sumažėjo 90 procentų. Žmogžudysčių, apipšimų ir kitokių nusikaltimų skaičius irgi krito.

„Turtingose šalyse mažėja nusikaltimų, – neseniai paskelbė *The Economist*. – Nusikaltėlių vis dar yra, bet vis mažiau ir vis senesni.“¹⁷

NIŪRUS ROJUS

Kitaip tariant, sveiki atvykę į Gausybės žemę.

Į gerą gyvenimą, kur beveik visi turtingi, saugūs ir sveiki. Kur mums stinga tik vieno: priežasties ryte atsikelti iš lovos. Nes juk rojaus negali patobulinti. Jau 1989 m. Amerikos filosofas Francis Fukuyama rašė, kad atsidūrėme epochoje, kurioje gyvenimas suvestas į „ekonominius apskaičiavimus, begalinį techninių problemų sprendimą, rūpesčius dėl aplinkosaugos ir įmantrių vartotojų poreikių tenkinimą.“¹⁸

Mūsų vizija tiek teapima: garantuotai padidinti perkamąją galią dar vienu procentiniu punktu ar nereikšmingai sumažinti išmetamo anglies dvideginio taršą; gal net išrasti naują prietaisą. Gyvename turto ir pertekliaus epochoje, bet kokia ji niūri. Nebėra „nei meno, nei filosofijos“, – teigia Fukuyama. Teliko „amžinas žmonijos istorijos muziejaus prižiūrėjimas“.

Pasak Oscar'o Wilde'o, pasiekę Gausybės žemę, turėtume dar sykį įsižiūrėti į tolimiausią horizontą ir iš naujo pakelti būres. „Pažanga – tai utopijų įgyvendinimas“, – rašė jis. Tačiau tolimas horizontas lieka tamsus ir niūrus. Gausybės žemė tebėra apgaubta rūko. Kaip tik tada, kai turėtume prisiimti istorinę naštą ir suteikti prasmę šiai sveikai, saugiai ir turtingai egzistencijai, mes palaidojome utopiją. Nebėra jokios naujos svajonės, mat nebegalime įsivaizduoti geresnio pasaulio nei tas, kuriame dabar gyvename. Iš tiesų dauguma turtingojo pasaulio žmonių mano, kad vaikų padėtis tikrai bus *blogesnė* už jų tėvų.¹⁹

Bet tikroji mūsų laikų ir mano kartos krizė ne ta, kad mūsų padėtis nėra gera ar kad vėliau ji gali pablogėti.

Ne, tikroji krizė yra ta, kad mes nebeįstengiame sugalvoti nieko geresnio.

PROJEKTAS

Ši knyga nėra pastanga numatyti ateitį.

Tai pastanga atrakinti, atverti ateitį. Atlapati mūsų protų langus. Žinoma, utopijos visada daugiau byloja apie laiką, kuriame jos įsivaizduojamos, negu apie tai, kas iš tiesų laukia. Utopinė Gausybės žemė mums byloja apie tai, koks gyvenimas buvo viduramžiais. Ar veikiau – kad beveik visų ir visur gyvenimas kone visuomet būdavo niūrus ir atšiaurus. Juk kiekviena kultūra turi savą Gausybės žemės variaciją.²⁰

Iš paprastų troškimų kyla paprastos utopijos. Jei esate alkanas, svajojate apie dosnų pokylį. Jei esate sušalęs, svajojate apie malonią ugnį. Susidūręs su vis didesniu senatviniu silpnumu ir negalia, svajojate apie amžiną jaunystę. Visus šiuos troškimus ir atspindi senosios utopijos, sumanytos tada, kai gyvenimas buvo bjaurus, žiaurus ir trumpas. „Žemėje nebuvo jokių baisių, jokių ligų“, – V a. pr. Kr. fantazavo graikų poetas Telekleidas, – ir jei ko nors prireikdavo, tai iškart atsirasdavo. „Upelių vagomis tekėjo vynas... Žuvys atkeliavdavo į jūsų namus, pačios išsikepdavo ir atsiguldavo ant jūsų stalo.“²¹

Vis dėlto prieš kalbėdami toliau, pirma atskirkime dvi utopinės mąstysenos formas.²² Pirmoji yra pažįstamesnė, – projekto utopija. Didieji mąstytojai, kaip antai Karlas Popperis ir

Hannah Arendt, net visa filosofijos srovė – postmodernizmas – stengėsi įveikti tokią utopiją. Ir jiems tai visai neblogai pavyko; jie tarė paskutinį žodį apie suprojektuotą rojų.

Vietoj abstrakčių idealų, projektus sudaro nekintamos taisyklės, kurios netoleruoja jokių vaidų ar nesantarvės. Italų poetas Tommaso'as Campanella savo knygoje *Saulės miestas* (*Città del sole*, 1602) pateikia gerą pavyzdį. Šioje utopijoje, ar veikiau distopijoje, griežtai draudžiama individuali nuosavybė, kiekvienas privalo mylėti kitą, o kivirčiai ar muštynės baudžiami mirties bausme. Valstybė kontroliuoja privatų gyvenimą, kartu ir dauginimąsi. Pavyzdžiui, protingi žmonės gali sugulti tik su kvailiais, o storuliai – su lieknais. Visos pastangos sutelktos į tai, kad būtų sudaryta palanki terpė. Be to, kiekvieną žmogų stebi platus informatorių tinklas. Jei kas nors nusižengia taisyklėms, prasižengėlis žodžiais bauginamas ir gąsdinamas, kol įtikinamas, koks yra pagedęs ir pasileidęs, o tada laisva valia sutinka būti kitų užmėtytas akmenimis.

Dabar, prabėgus laikui, visi, skaitantys Campanello knyga, pamatys, kad ten esama užuominų apie fašizmą, stalinizmą ir genocidą.

UŽDUOTI TEISINGUS KLAUSIMUS

Tačiau yra ir kitokia utopinė mąstysena, beveik visai užmiršta. Projektas, arba planas, yra didelės raiškos nuotrauka, o ši utopija tėra migloti, neaiškūs kontūrai, apmatai. Ji nepasiūlo sprendimo, o tik pateikia kelrodžius, orientyrus. Užuo grūdusi į tramdomuosius marškinius, ši utopija įkvepia mus keistis. Ir

palieka vietos supratimui, kad, pasak Voltaire'o, tobulybė yra gėrio priešas. Kaip teigė vienas Amerikos filosofas: „Bet kuris rimtas utopistas pasijus nejaukiai, vien išgirdęs apie pačią projekto idėją.“²³

Kaip tik tokia dvasia vadovaudamasis Thomas More'as tiesiog parašė knygą apie utopiją (ir sugalvojo šią sąvoką). Jo utopija nebuvo negailestingai pritaikytas projektas; ji buvo kaltinamasis aktas gobšiai aristokratijai, kuri reikalavo vis daugiau prabangos, kai paprasti žmonės gyveno neapsakomai skurdžiai.

More'as suprato: kai į utopiją žiūrima *pernelyg* rimtai, ji darosi pavojinga. „Reikia gebėti aistringai tikėti ir kartu matyti, kokie absurdiški mūsų įsitikinimai, tada iš jų pasijuokti“, – tvirtina filosofas, garsus utopijų teoretikas Lymanas Toweris Sargentas. Kaip humoras ir satyra, taip ir utopijos atveria proto langus. Ir tai gyvybiškai svarbu. Kadangi žmonės ir visuomenės vis labiau sensta, jie darosi vis labiau įpratę prie esamos padėties, *status quo*, kur laisvė gali tapti kalėjimu, o tiesa – melu. Šiuolaikinės pažiūros, tikėjimas – ar dar blogiau, įsitikinimas, kad nebeliko kuo tikėti, – daro mus aklius kasdien vis dar supančioms trumparegystei ir neteisybei.

Pateiksiu kelis pavyzdžius: kodėl nuo XX a. devintojo dešimtmečio mes vis sunkiau ir sunkiau dirbame, nors esame turtingesni nei bet kada? Kodėl milijonai žmonių tebegyvena skurdo sąlygomis, kai esame daugiau nei pakankamai turtingi, kad sykį ir visiems laikams padarytume galą skurdui? Ir kodėl daugiau nei 60 proc. jūsų pajamų priklauso nuo to, kokioje šalyje gimėte?²⁴

Utopijos nepateikia gatavų atsakymų, juolab sprendimų. Bet jos užduoda teisingus klausimus.

DIDŽIOJO NARATYVO DESTRUKCIJA

Deja, nūdien, kol neatsibusime, mūsų svajonės negali net prasidėti. Kaip įprasta sakyti, svajonės gali virsti košmaru. Utopijos yra derlinga dirva nesutarimams, smurtui ir net genocidui. Galiausiai utopijos virsta distopijomis; iš tiesų utopija ir *yra* distopija. „Žmonijos pažanga yra mitas“, – dar vienas įprastas posakis. Ir vis dėlto mums pavyko susikurti viduramžiais įsi-vaizduotą rojų.

Tiesa, istorija kupina gąsdinančių utopizmo formų – fašizmo, komunizmo, nacizmo, lygiai kaip iš kiekvienos religijos atsišakoja fanatiškos sektos. Bet jei vienas religinis radikalas pradeda smurtauti, ar reikėtų automatiškai nurašyti visą religiją? Tad kodėl nurašome utopizmą? Ar tiesiog reikėtų liautis svajoti apie geresnį pasaulį?

Ne, žinoma, ne. Tačiau kaip tik tai ir vyksta. Optimizmas ir pesimizmas tapo sinonimais, priklausomai nuo kliento pasitikėjimo ar jo stokos. Radikalios idėjos apie kitokį pasaulį kone tiesiogine to žodžio prasme pasidarė nebeįsivaizduojamos. Lūkesčiai, ko mes, kaip visuomenė, galime pasiekti, buvo dramatiškai apvilti; susidūrėme su šalta ir sunkia tiesa: kai nebelieka utopijos, telieka technokratija. Politika buvo atmiešta ir virto problemų sprendimu. Rinkėjai svyruoja pirmyn atgal ne dėl to, kad partijos labai skirtingos, o todėl, kad vargiai įmanoma jas atskirti – dabar kairę nuo dešinės teskiria vienas ar du procen-

tiniai punktai, skaičiuojant pajamų apmokestinimo koeficientą.²⁵

Matome, kad tai būdinga ir žurnalistikai, – ji vaizduoja politiką kaip žaidimą, kuriame ant kortos pastatyti ne idealai, o karjeros. Regime tai ir tarp akademikų, mokslininkų, kiekvienam pernelyg svarbu rašyti ir nebėra kada skaityti, pernelyg rūpi spausdintis ir nebėra kada diskutuoti. Iš tiesų XXI a. universitetas, kaip ir ligoninės, mokyklos ir TV kanalai, labiausiai primena fabrikus. Svarbu tik pasiekti tikslą. Ar tai būtų ekonomikos augimas, ar žiūrovų įvertinimai, ar publikacijos – lėtai, bet garantuotai, kokybę pakeičia kiekybe.

Ir viso to varomoji jėga kartais vadinama „liberalizmu“, – ideologija, kuri jau liko tuščiaavidurė. Dabar svarbu „tiesiog būti savimi“ ir „daryti savo“. Galbūt laisvė yra aukščiausias mūsų idealas, bet mūsų laisvė tapo tuščia laisve. Mūsų baimė viešuosiuose debatuose bet kokia forma moralizuoti pavertė moralę tabu. Juk viešojo arena turėtų būti „neutrali“ – ir vis dėlto ji niekada anksčiau nebuvo tokia paternalistinė, globėjiška. Prie kiekvieno gatvės kampo esame gundomi išgerti, palošti, prasiskolinti, pirkti, plušėti, stresuoti ir sukčiauti bei apgaudinėti. Kad ir ką sau sakytume apie žodžio laisvę, mūsų vertybės jau įtartinais panašios į tas, kurias smarkiai reklamuoja bendrovės, galinčios sumokėti už reklamą pačiu žiūrimiausiu laiku.²⁶ Jeigu politinė partija ar religinė sekta turėtų bent dalelytę tos įtakos, kokią mums ir mūsų vaikams turi reklamos pramonė, mes energingai protestuotume. Tačiau kadangi tai rinka, liekame „neutralūs“.²⁷

Vyriausybei teliko paskubomis pataisyti dabartinį gyvenimą. Jeigu nesilaikote romaus, klusnaus ir patenkinto piliečio

modelio, tam tikros jėgos bus laimingos, galėdamos jus sukritikuoti ir išsprauti į tinkamą formą. Jų pasirenkamos priemonės? Kontrolė, priežiūra, represijos ir slopinimas.

O kol kas gerovės valstybė vis labiau susitelkia ne į mūsų nepasitenkinimo priežastis, o į *simptomus*. Kai sergame, einame pas gydytoją, kai liūdime, einame pas psichologą, kai turime antsvorio – pas dietologą, nuteisti sėdame į kalėjimą, o netekę darbo traukiame pas *koučerį*. Visi šie patarnavimai nemažai kainuoja, o rezultatai būna menki. JAV, kur sveikatos priežiūros paslaugos yra brangiausios visoje planetoje, daugelio žmonių gyvenimo trukmė ištis *trumpėja*.

Visą tą laiką rinka ir komerciniai interesai mėgaujasi laisvomis vadelėmis. Maisto pramonė mums tiekia pigų šlamštą, pilną druskos, cukraus ir riebalų, nutiesdama greitkelių pas gydytojus ar dietologus. Pažangios technologijos panaikina vis daugiau profesijų ir vėl siunčia mus pas *koučerus*. Reklamos pramonė skatina išleisti pinigus, kurių neturime, šlamštui, kurio mums nereikia, kad padarytume išpūdį žmonėms, kurių nepakenčiame.²⁸ Paskui galime eiti paverkti ant psichologo peties.

Štai distopija, kurioje dabar gyvename.

IŠPAIKINTA KARTA

Nėra taip – ir aš neperdedu, – kad mes nebeturime nieko gero. Toli gražu. Ir vis dėlto nūdien vaikai išlepinti ir išpaikinti, ir nuo to kenčia. Pasak Jeanos Twenge, San Diego valstybinio universiteto psichologės, kuri atliko nuodugną tyrimą apie jau-

nų suaugusiųjų pažiūras dabar ir praeityje, nuo XX a. devintojo dešimtmečio smarkiai pakilo savivertė. Jaunoji karta laiko save protingesne, atsakingesne ir patrauklesne.

„Tai karta, kurios kiekvienam vaikui buvo pasakyta: „Gali būti, kuo tik nori. Esi ypatingas“, – aiškina amerikiečių psichologė Twenge.²⁹ Mes buvome užauginti taip, kad laikėmės griežtos narcisizmo dietos, bet vos paleisti į didelį neribotų galimybių pasaulį vis labiau žlungame ir „sudegame“. Pasirodo, pasaulis yra šaltas ir žiaurus, kamuojamas konkurencijos ir nedarbo. Tai ne disneilendas, kur, išvydęs pirmąją žvaigždę, gali sugalvoti norą ir pamatyti, kaip išsipildo visos tavo svajonės; tai yra žiurkių lenktynės, kuriose, jeigu tau nepasisėkė ir neatitikai standarto, gali kaltinti tik save.

Nenuostabu, kad narcisizmas slepia netikrumo ir nežinios vandenyną. Twenge taip pat atskleidė, kad per pastaruosius dešimtmečius visi tapome kur kas baimingesni. Palyginusi 269 studijas, atliktas 1952–1993 m., ji priėjo prie išvados, kad paprastas vaikas, gyvenęs Šiaurės Amerikoje XX a. dešimtojo dešimtmečio pradžioje, jautė kur kas stipresnį nerimą nei psichikos sutrikimų turintys pacientai to paties amžiaus šeštajame dešimtmetyje.³⁰ Kaip teigia Pasaulio sveikatos organizacija, depresija jau tapo didžiausia paauglių problema ir iki 2030 m. taps svarbiausia ligos priežastimi visame pasaulyje.³¹

Tai ydingas ratas. Dar niekada tiek daug jaunų žmonių nedavo pas psichiatrus. Dar niekada tiek daug žmonių nebuvo „perdegę“ dėl karjeros. Mes kaip niekad iki šiol ryjame antidepresantus. Vis iš naujo suverčiame kaltę individui už kolektyvinės problemas, pavyzdžiui, nedarbą, nepasitenkinimą, depre-

siją. Netekai darbo? Reikėjo labiau pasistengti, uoliau plušėti. Sergi? Turbūt nesilaikei sveiko gyvenimo būdo. Esi nelaimingas? Išgerk tabletę.

XX a. šeštajame dešimtmetyje tik 12 proc. jaunuolių pritarė teiginiui: „Aš esu labai ypatingas.“ Šiais laikais taip mano 80 proc. jaunuolių³², nors iš tiesų mes daromės vis panašesni vienas į kitą. Visi skaitome tuos pačius bestselerius, žiūrime tuos pačius populiariausius filmus, sportuojame avėdami tokiomis pat sportbačiais. Mūsų seneliai neperžengdavo šeimos, bažnyčios ir šalies nustatytų taisyklių, o mes suvaržyti žinia-sklaidos, rinkodaros ir paternalistinės valstybės.

Ir nors daromės vis panašesni vienas į kitą, jau seniai palikome praeityje didelių kolektyvų epochą. Buvimas bažnyčios ar profsąjungos nariu tapo suklupimo akmeniu, tradicinė skiriamoji linija tarp kairiųjų ir dešiniųjų mažai ką bereiškia. Mums terūpi viena: „išspręsti problemas“, tarsi politikai būtų virtę rinkodaros konsultantais.

Žinoma, dar yra žmonių, kurie stengiasi atgaivinti ankstesnį tikėjimą pažanga. Argi nuostabu, kad kultūrinis mano kartos archetipas yra socialiai nepritampantis intelektualas, kurio programėlės ir prietaisai simbolizuoja ekonomikos augimo viltį? „Geriausio mano kartos šviesuoliai ir protuoliai galvoja apie tai, kaip priversti žmones spragtelėti pelyte ant reklamos“, – neseniai feisbuke pareiškė buvęs matematikos specialistas.³³

Kad nebūtų nesusipratimų: kapitalizmas atvėrė vartus į Gausybės žemę, bet vien jis negali jos palaikyti. Pažanga tapo ekonominio klestėjimo sinonimu, bet XXI a. mės iššūkį rasti kitų būdų girtis savo gyvenimo kokybe. Ir nors Vakaruose

jaunimas jau išaugo iš apokaliptinės technokratijos epochos, mums teks vėl grįžti į politiką, kad rastume naują utopiją.

Šia prasme mane padrąsina mūsų nepasitenkinimas, nes jis reiškia, kad nesame abejingi. Mus apėmusi nostalgija ir praeities, kurios iš tikrųjų niekuomet nebuvo, ilgesys byloja, kad tebeturime idealų, net jei ir palaidojome juos gyvus.

Tikroji pažanga prasideda nuo to, ko negali suteikti pažinimo ekonomika: nuo išminties, ką reiškia gerai gyventi. Turime padaryti tai, ką jau prieš šimtą metų propagavo didieji mąstytojai, tokie kaip Johnas Stuartas Millis, Bertrand'as Russellas ir Johnas Maynardas Keynesas: „Vertinkite tikslus labiau nei priemones ir mieliau rinkitės gėrį nei naudą.“³⁴ Turime kreipti savo protus į ateitį. Liautis reikšti nepasitenkinimą per apklausas bei balsavimus ir nepalaujamai blogas naujienas pranešančią žiniasklaidą. Apsvarstyti alternatyvas ir formuoti naujus kolektyvus. Pranokti šią ribojančią kartos dvasią ir atpažinti bendrą mūsų idealizmą.

Galbūt tuomet pajėgsime vėl pažvelgti ne į save, o į išorinę pasaulį. Pamatysime, kad sena gera pažanga traukiasi. Pamatysime, kad gyvename nuostabiame amžiuje, kur vis mažiau bado ir karo, kur didėja gerovė ir turtas, ilgėja gyvenimo trukmė. Bet kartu suvoksime, kiek dar daug mums – 10, 5 ar 1 proc. turtingiausių žmonių – liko padaryti.

UTOPIJA SUGRĮŽTA

Metas grįžti prie utopinės mąstysenos. Mums reikia naujos kelrodės žvaigždės, naujo pasaulio žemėlapis, kuris ir vėl apim-

tų tolimą nepažymėtą žemyną, pavadintą utopija. Turiu omenyje ne griežtus projektus, kuriais mums stengiasi užkimšti burnas utopiniai fanatikai su savo teokratijomis ar penkmečio planais, – jie tik pastūmės žmones į karštligiškas svajones. Pasvarstykite: žodis „utopija“ reiškia ir „gera vieta“, ir „nėra vietos“. Mums reikia alternatyvių horizontų, kurie pažadintų vaizduotę.

Turiu omenyje daugiskaitą – horizontų; juk konfliktuojančios utopijos yra demokratijos gyvybinis jėgos šaltinis.

Mūsų utopija, kaip visada, prasidės nuo smulkmenos. Vadinamosios mūsų civilizacijos pamatai labai seniai buvo padėti svajoklių, kurie žygiavo mušdami savo būgnelius. Ispanų vienuolis Bartolomé'us de Las Casas (1484–1566) gynė lygybę tarp Lotynų Amerikos kolonizatorių ir čiabuvių ir stengėsi įkurti tokią koloniją, kurioje kiekvienas galėtų patogiai gyventi. Fabriko savininkas Robertas Owenas (1771–1858) palaikė britų darbininkių emancipaciją ir sėkmingai valdė medvilnės fabriką, kurio darbuotojams ir darbuotojoms mokėjo teisingus atlyginimus ir draudė fizinės bausmės. Filosofas Johnas Stuartas Millis (1806–1873) net buvo įsitikinęs, kad moterys ir vyrai yra lygūs. (Tai galėjo sietis su faktu, kad pusę Millio veikalų sukūrė jo žmona.)

Tačiau viena yra tikra: be visų tų svajotojų atmerkтомis akimis per visus amžius, tebebūtume vargšai, alkani, purvini, baimingi, kvaili, ligoti ir bjaurūs. Be utopijos mes pražuvę. Dabartis nėra bloga; priešingai. Tačiau ji niūri ir atšiauri, jei nesiviliame nieko geresnio. „Žmogaus laimei reikia ne tik pasitenkinimo vienu ar kitu dalyku, bet ir vilties, veiklos bei

pokyčio,³⁵ – kadaise rašė britų filosofas Bertrand'as Russellas. Kitur šią mintį jis plėtojo toliau: „Mes turėtume trokšti ne užbaigtos utopijos, o pasaulio, kur vaizduotė ir viltis yra gyvi ir aktyvūs.“³⁶

„Utopija realistams“ yra viena tų retų knygų, kuri stebina, jaudina ir verčia permąstyti „kas būtų, jeigu būtų“. Kartu su autoriumi leidžiamės į kelionę per istoriją, tradicinių kairiųjų-dešiniųjų ginčų ir derybų išmintus takus bei naujas ir utopines idėjas, kurias vertėtų apsvarstyti ir įgyvendinti jau dabar. Skurdo panaikinimas, penkiolikos darbo valandų savaitė – idėjos, kurios, atrodo, fantastinės, tačiau ateities perspektyvoje – realios. „Utopija realistams“ – tai kelionė pozityvios ateities, kurią galime pasiekti susitelkdami ir paversdami neįgyvendinamas sampratas įgyvendinamomis.

Vos 27 metų autorius Rutger Bregman yra vienas žymiausių Europos mąstytojų, 4 knygų autorius. Pelnęs ne vieną svarbų apdovanojimą, du kartus nominuotas prestižiniam „European Press Prize“. 2014 m. jo utopinė kalba „TED Talk“ iš pradžių vertinta kaip radikali, tačiau sulaukė ketvirčio milijono peržiūrų internete; joje išsakytos idėjos rado atgarsį pasaulio ekonomistų ir šalių lyderių tarpe.

Protinga, nuodugni, begalę įdomios informacijos pateikianti knyga. Ją turi perskaityti visi, sunerimę dėl šiuolaikinės visuomenės neteisybių, skriaudų ir norintys prisidėti prie jos išgydymo.

Zygmunt Bauman, vienas iškiliausių pasaulio socialinių teoretikų

Jei jums įgriso iš anksto užsakyti banalūs debatai, dešimtmečių senumo kairiųjų ir dešiniųjų klišės, knyga „Utopija realistams“ jums patiks drąsiu, net įžūliu mąstymu, naujoviškomis idėjomis, gyvu pasakojimu, duomenimis ir faktais pagrįstais argumentais.

Steven Pinker, Harvardo universiteto profesorius, bestselerių autorius

